

Joan Fuster, poeta oblidat

Recorde haver assegurat en alguna ocasió que estudiar la poesia d'un autor com Joan Fuster, que ha passat a la història de les lletres catalanes com a assagista, equivalia, fins a cert punt, a tractar del gènere més allunyat —i fins i tot contraposat— d'aquell pel qual va ser reconegut. Jo pretenia establir així, equivocadament, una confrontació irreconciliable entre el seu assaig i la seua poesia, de la qual procuraré desdir-me en aquest article. D'entrada, caldria advertir que no hi ha cap diferència ostensible, si més no des d'un punt de vista estrictament metodològic, entre el Fuster poeta, que construeix el poema a partir del vers donat, que diria Carles Riba, i el Fuster assagista, que desenvolupa un artefacte expositiu i argumentatiu brillant a partir d'una nota de lectura o de l'esbós primigeni d'una idea. Ni el poema queda acabat, sinó abandonat —en paraules del seu admirat Paul Valéry—, ni l'assaig aspira a formular veritats immutables, sinó a la fràgil provisionalitat, incitadora, per contrapartida, d'un diàleg autèntic amb el lector. En la literatura fusteriana, ambdós tipus de textos —poema i assaig— estan subjectes, per tant, a ser revisats, matisats i, si s'escau amb el pas del temps, contradits. Reelaborats, en definitiva, per l'autor.

Però els meus passats prejudicis sobre la poesia de Fuster, massa taxatius i poc precisos —com solen ser els prejudicis—, responien a una motivació psicològica, que encobria una maniobra dissuasiva d'autoconvenciment, la de qui dubta sobre la conveniència o inconveniència d'una empresa que està a punt d'iniciar. Fins i tot, la de qui té —tenia— un punt de mala consciència per ocupar-se de la poesia d'un dels assagistes i referents cívics més significatius de la cultura catalana del segle passat, la poesia d'un autor que, com ell mateix afirmava, va desertar aviat del gremi dels poetes, malgrat que no van ser pocs els llibres de versos que va es-

criure: *Sobre Narcís* (1948), *3 poemes* (1949), *Ales o mans* (1949), *Ofici de difunt* (1950), *Va morir tan bella* (1951), *Terra en la boca* (1953), *Poemes per fer* (1953-1954) i *Escrit per al silenci* (1954). La seua obra poètica es va desenvolupar en aquests vuit títols —per bé que algun d'ells té l'extensió d'un fascicle—, als quals s'ha d'afegir un nombre considerable de poemes solts publicats durant la postguerra —en català i castellà— en la premsa valenciana, en revistes catalanes i de l'exili antifranquista, i en diversos volums col·lectius. En total, més de cent setanta poemes que, a grans trets, mostren dues tendències estètiques diferenciades: una de tradicional, de tall simbolista, i una de més innovadora, de filiació surrealista. Si bé la seua poesia no presenta un tall cronològic definible amb precisió, s'hi pot copsar l'evolució matisada d'una veu lírica a una d'antilírica. Aquesta transició, però, no és, en absolut, lineal. De fet, la incursió en diferents tendències, assajades de manera simultània, palesa l'ambició intel·lectual i l'afany experimental de Fuster, qualitats ambdues extensibles a totes les parcel·les de la seua obra.

Tot i que la seua activitat poètica se cenyeix a les dècades dels quaranta i dels cinquanta, Fuster també va publicar poesia, ja d'una manera ocasional, en la dècada dels setanta. Principalment, col·laboracions amb artistes plàstics que li sol·licitaven poemes per a acompanyar i presentar les seues creacions. Així, el 1971 va compondre el poema «Improvissació didàctica» per a l'obra plasticoliterària *Lligat i lacrat*, que va realitzar amb els pintors Artur Heras, Rafael Armengol i Manuel Boix. I dos anys després va acceptar una petició similar en escriure els «Tres poemes inútils per a dos pintors que volen reinventar el món», per al catàleg d'una exposició pictòrica d'Eduard Arranz-Bravo i Rafael Bartolozzi a la Galeria Temps, de València, entre febrer i març de 1974.

Sense ser capital en la literatura fusteriana, la poesia hi té un pes específic, digne de ser tingut en compte. Per la quantitat i la qualitat dels versos, però també per les connexions que estableix, a diferents nivells, amb la seua producció aforística i assagística. Però l'obra de Fuster, també la seua vida, és tan complexa i plena de matisos que ens pot induir a veure-la des d'òptiques distintes, fins i tot antagòniques. En aquest punt, sempre he recorregut a l'autoritat del professor i crític literari Josep Iborra (2012, p. 13-23), que sostenia que la clau de la unitat i de la gènesi del pensament de Fuster es troba en tres textos primerencs, escrits a inicis dels anys cinquanta: *Judicis finals*, *Les originalitats* i l'*Elegia a Rabelais*. Tot l'*opus* fusterià, matisa Iborra, hi és, *in nuce*, i s'hi troba clarament formulada la seua orientació racionalista, escèptica i materialista, i també una consciència molt aguda de les originalitats: la seua i la dels altres. És d'aquesta consciència que Fuster extrau l'imperatiu ètic que inspira la seua obra: la decisió d'examinar-se, de saber què és ell, i la voluntat d'esdevenir allò que és. Així mateix, hi ha altres textos en què trobem expressada aquesta premissa, com ara en els versos inicials del poema «Art poètica», del poemari *Ofici de difunt*, escrit també en els seus inicis, en 1950 per a ser més exactes:

no sé si parle clar no sé si parle
per a altri o m'enfonsa en la tenebra
potser l'únic que faig és repetir-m'ho

tanmateix jo sustente un axioma
l'home té una llavor sota la llengua

els mots que se m'escapen com a hienes
tenen algun sentit enllà dels signes
enllà de pompeu fabra i els diaris

realment jo no puc comunicar-te
res que tu ja dins tu mateix no tingues

o bé arribe al teu fons i allí retrobe
la vespa consagrada i els molls àgils
i tu lector així t'ho reconeixes

o bé és inútilment que estàs llegint-me

(Fuster, 2002, p. 116)

Si tornem, però, als textos fusterians que apuntava Josep Iborra, observem que *Judicis finals* és un recull d'aforismes, un gènere —l'aforístic— molt apreciat i conreat per Fuster al llarg de la seua trajectòria i que, en determinats aspectes estilístics, manté una estreta vinculació amb la poesia. No menys remarcable és, d'altra banda, la presència de la poesia en *Les originalitats*, un llibre —el primer en prosa escrit per Fuster— que, si bé defineix programàticament la seua concepció d'assaig en el pròleg, pren com a idea central la presència directa de l'home en l'obra artística, és a dir, la identificació entre la personalitat i l'estil. Aquest postulat general, basat en la singularitat imperiosa de cada home, el concreta Fuster en la segona part d'aquest assaig, a partir del contrast vivíssim entre dos personatges que qualifica com a grans poetes: Unamuno i Maragall. En darrer terme, l'*Elegia a Rabelais* és un poema lúcid, irreverent i desconcertant, una espècie de «manifest en vers», segons el professor Iborra, que també se centra en l'home i els seus problemes, problemes que no han variat a penes —tot siga dit— des dels temps del creador del deliciós *Gargantua i Pantagruel* fins al present més immediat, passant pels dies de Fuster, per descomptat. Vist així, no seria forassenyat afirmar que el nostre escriptor també s'assajava en i a través de la poesia, tant la seua com la dels altres. Tenint-ho en compte, es fa difícil negar que la poesia no forma una part consubstancial del pensament fusterià.

Després d'aquestes consideracions prèvies, s'imposa una qüestió que sempre em costa d'eludir, i encara més d'elucidar. Per què si la poesia va estar tan present

en la vida i l'obra de Fuster en formes tan variades —com a poeta, crític literari, historiador de la literatura, articulista, membre de jurats de certàmens poètics, instigador de joves poetes, prologuista d'autors contemporanis seus de la projecció d'Estellés i d'Espriu—, mirava de distanciar-se de la pròpia obra poètica? És a dir, per què si la poesia formava una part consubstancial de la seua literatura més personal, va mantenir, sistemàticament, una actitud displicent i pejorativa envers els seus propis versos? S'intueix en Fuster una resistència íntima, irracional a primera vista, a silenciar la veu del poeta que havia estat i que, a estones espaiades, continuava sent. Paradoxalment, aquesta actitud ambivalent, que potser contenia un punt de vanitat de poeta desistit, ha estat un dels motius que em va empènyer a estudiar la seua poesia, i no el menor.

Siga com siga, Fuster s'entestà —i ho aconseguí— a condemnar la seua poesia a l'oblit. Perquè, en veritat, de la recepció difusa que han tingut els seus versos, ell n'ha estat, sense cap dubte, l'instigador principal. Aquesta operació la repetí amb vehemència en anotacions dietarístiques, pròlegs a poemaris seus, entrevistes i altres papers. Molt sovint, cal matisar-ho, com una simple *captatio benevolentiae* irònica, però no s'ha de perdre de vista que la ironia no deixa de ser un mecanisme de defensa. Lúcid, sí, però de defensa. Així mateix, aquesta figura retòrica —perquè això és també, o sobretot, la ironia— li permetia desmitificar-se, malgrat que ell era conscient de la seua vàlua literària. En aquest sentit, és paradigmàtica la declaració que fa en el seu *Diari* quan diu:

Cadascú té el seu ideal de «professió». Jo, com a escriptor, hauria volgut ser un gran novel·lista, un dramaturg genial, un poeta líric de primera categoria; un filòsof d'acadèmia, si més no. Però hi he renunciat. Amb llàgrimes de sang, plorades damunt de quartilles inútils, hi he renunciat. He de conformar-me a escriure tebeos. El que acostumo a escriure, perquè no en sé més, són papers com aquest, una mena de tebeos per a intellectuals. O sigui, «historietes», curtes i divertides, sincopades, destinades a un hipotètic consum dels *happy few*. (Fuster, 2002, p. 403-404)

Val a dir que no sempre s'infligia una autocrítica tan dura —excessiva en aquest cas, diria jo—, però tampoc no es permetia gaire concessions quan avaluava, amb una dosi tan típicament seua d'escepticisme, l'interès que podien suscitar els seus poemes. Així ho va fer, per exemple, en el pròleg a la segona edició d'*Escrit per al silenci*, el títol més reconegut per la crítica dins la seua poesia lírica:

No sé quin interès podrà tenir avui la reedició d'uns versos com els d'*Escrit per al silenci*, publicats ja fa més de vint anys i que pràcticament havien passat sense pena ni glòria. Fins ara m'havia resistit a exhumar-los, potser per un púdic instint d'escepticisme. I no és que em senta descontent d'aquestes elabora-

cions líriques: ni descontent ni content. Són un paper més, dels molts que he produït, i no puc ni vull renegar-lo. (Fuster, 1978, p. 9)

Si bé no renegava dels seus poemes, tampoc no se'n vantava. Simplement els acceptava com qui mira al passat, el seu passat, amb la indulgència de qui ha après a acceptar-lo. En termes semblants, també va valorar la seua poesia en el text preliminar a *Set llibres de versos*, el volum que recollia gran part de la seua obra poètica:

Hi hagué un temps en què jo també escrivia versos. En vaig escriure massa, sens dubte. El present volum només en recull una part, i igualment massa, sens dubte. [...] Com que el projecte no naix de mi, ni l'he acceptat amb un gran entusiasme, em considere desobligat de justificar-lo. Ara sóc incapaç d'imaginar quina curiositat, o quina mena de curiositat, poden despertar aquests textos.

[...] De tota manera, l'exercici retòric anomenat «poesia» que jo he assumit al llarg dels anys, provocat per conviccions o per circumstàncies, hi queda discretament representat. Potser hi ha algun buit de temàtica o d'episòdiques fascinacions verbals. No crec que ningú el trobe a faltar. De més a més, i per fortuna, encara no sóc «matèria erudita», i m'agradaria no ser-ho mai.

[...] El resultat podia ser monstruós, en un sentit lívid i primari de la paraula. Del meu saldo particular, no me'n sabia avergonyir: fou el que havia de ser. (Fuster, 1987, p. 11)

Gairebé idèntics, ambdós pròlegs van ser escrits més de vint anys després que publicqués l'últim poemari, *Escrit per al silenci*, de 1954. És indiscutible que, entre 1954 i 1992, l'any de la seua mort, l'assaig va ser el gènere que monopolitzà la seua obra, encara que, en Fuster, l'assagista i el poeta van conviure des dels inicis, aspecte que tendeix a ser ignorat. Tanmateix, sempre es va sentir vinculat a la poesia. Altrament, per bé que marginals i esporàdiques, com s'expliquen les incursions poètiques posteriors a 1954, o la voluntat de reeditar *Escrit per al silenci* el 1978 o de posar a l'abast dels lectors en 1987, en la seua darrera etapa vital, el volum antològic *Set llibres de versos*? Per què, si feia tantíssims anys que desertà del gremi dels poetes, insistia a recordar que hi hagué un temps en què va escriure versos?, o, per què en 1960, a la ratlla de la quarantena, va fer un últim intent per a publicar el recull *Poemes per fer*, que fou avortat per la censura franquista? Potser perquè, en el seu fur intern, mai no va deixar de sentir-se poeta del tot. Potser —i matise entre cometes el «potser» com qui s'avergonyeix d'elucubrar— seguia secretament atret per allò de revelador que té la paraula poètica. Revelació, i no comunicació, com emfasitzava Fuster contrafet el famós eslògan de Vicente Aleixandre.

En les escasses estones de lleure que devia tenir enmig de l'enrenou d'articles, conferències, treballs d'erudició i compromisos cívics i culturals que havia d'atendre constantment... Potser enmig d'aquest enrenou, sentia, encara viva, la necessitat cíclica de demostrar-se que era capaç d'escriure versos, de tornar a ser, fugaç-

ment, aquell que comptava síl·labes en el silenci de la nit. Però no voldria caure en els tòpics romàntics, sempre tan temptadors. Bastarà recordar que el mateix Fuster admetia, en el pròleg a la segona edició d'*Escrit per al silenci*, que encara escribia poesia a estones, quan estava —i cite textualment— de «mala llet». Perquè la poesia que interessava a Fuster, a partir de cert moment, era la que tendia a la ira i al sarcasme, una poesia que anunciava amb nitidesa una aproximació discursiva a l'assaig i, per tant, la prioritització d'expressar idees sense haver-se de sotmetre a imperatius formals i mètrics. I, tanmateix, l'estil enlluernador, precís i penetrant de la seua prosa, no es deu, en major o menor grau, a la seua formació poètica?

Reitere, i ho reitere amb convicció, que la poesia és una part residual de la monumental obra literària de Fuster, però traient del qualificatiu un possible sentit negatiu o pejoratiu. És a dir, sense oblidar que la primera accepció del mot *residu*, segons el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC), indica que és «allò que resta d'un tot després de sostreure'n una o més parts». Allò que en resta, al capdavant. I és que hi ha coses que un aprén a estimar de jove i ja mai no pot deixar d'estimar-les, encara que intente oblidar-les, per una raó o altra. La poesia és una d'elles.

SALVADOR ORTELLS
Espai Joan Fuster

BIBLIOGRAFIA

- FUSTER, Joan (1978). *Escrit per al silenci*. 2a. ed. València: Tres i Quatre.
— (1987). *Set llibres de versos*. València: Tres i Quatre.
— (2002). *Obra completa*. Vol. 1: *Poesia, aforismes, diari, vinyetes i dibuixos*. Edició, preliminars i apèndixs a cura d'Antoni Furió i Josep Palàcios. Barcelona: Edicions 62.
- IBORRA, Josep (2012). *Humanisme i nacionalisme en l'obra de Joan Fuster*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- ORTELLS, Salvador (2018a). *Veure dins els versos: La poesia de Joan Fuster*. València: Publicacions de la Universitat de València.
— (2018b). «La poesia desconeguda de Joan Fuster». A: FUSTER, Joan. *Poemes inèdits*. València: Institució Alfons el Magnànim, p. 7-33.